

LIII. ARADVÁROS FÖLSZABADÍTÁSA.

Kornya emlékirata. Rhédey kir. biztossága. Városi élet. A váltság lefizetése s a végső feltételek. A szabad kir. városi rang megadása. B. Orczy Lőrincz. Beigtatás. Tisztújítás. A vármegye s az országgyűlés tiltakozása.

Aradvármegyének 1812. január 20. zajos közgyűlése volt. A rendek hevesen kikeltek a kormány azon szándéka ellen, hogy Aradon ismét eltiltotta az építkezéseket, mert a várost le akarja bontatni s máshová áttelepíttetni. Kérték a kormányt, ne tartsa évtizedeken át függőben a népet, ne akasztja meg a város fejlődését s mondja ki ebben az ügyben az utolsó szót. A polgárság sem maradt vesztég. Megbízásából *Kornya* Barbu Illés emlékiratot készített¹⁾, melyben röviden vázolván a város történetét, utalt azokra a szolgálatokra, miket a csatatéren, s különböző lázadások alkalmával tett Arad az uralkodó-háznak és azon áldozatokra, miket az utolsó hadjáratban hozott. Elemi csapásokkal, jobbgáyi terhekkel nem törődve is pontosan teljesítette kötelességeit ez a város, mely egyre fejlődvén, joggal remélheti most már, hogy a király, elődeinek annyi ígérését beváltva, végre csakugyan felszabadítja. A mikor azután, már az év elején elhunyt az aradi vár parancsnoka, *Herrmann* ezredes²⁾, ki a várat a várossal keveset törődve ügyekezett fejleszteni, a vármegye szept. 19. elhatározta, hogy a tilalmat figyelembe nem véve, új, egyemeletes vármegyeházat építtet Aradon³⁾. A vármegye s város föllépésének lett is annyi foganata, hogy gr. *Rhédey* Lajos bihari főispán 1813. febr. 6. ez ügyben mint kir. biztos érkezett Aradra. A polgárság nagy örömmel látta s másnap bált adott tiszteletére. 8.-án azután összeült a vegyes bizottság, melynek tagjai voltak, *Rhédey* elnöklete alatt, a megyéből *Staniszlovics* alispán, a főjegyző, négy szolgabíró, *Fekete* és *Wenckheim* grófok, *Veres* táblabíró, stb.; a kincstár részéről *Hatvani István* titkár, *Désán* kamarai praefectus, *Plathy Elek* stb.; a katonaság részéről a várparancsnok több katonai mérnökkel s a város képviselőjében 16 polgár. Egy hétig tartott a tanácskozás a város áttétele, szabályozása és felszabadíttatása tárgyában⁴⁾. Mivel remélni lehetett, hogy ez az utóbbi nem jár együtt a város áthelyezésével, a vár-

¹⁾ *Aradváros lt.* — ²⁾ *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1812. I. 65. — ³⁾ *Lakatos*, I. 93. — ⁴⁾ *Nagy L.* naplója.

megye 1815. május 1. csakugyan letette új székházának alapját¹⁾ s 1820. már kápolnáját is elkészítette²⁾.

Nagyban emelte az aradi polgárok öntudatát Arad városának akkor tájban megjelent első történeti leírása, Perecsényi Nagy László »Régi Orod«-ja³⁾, mely a források bővebb ismerete nélkül is ügyesen csoportosította mindazokat a történeti adatokat, melyek a városnak kiváltságokra való törekvését támogathatták. A tanács 1815. nov. 30. valóban 400 frttal jutalmazta az író, a mi nemcsak viszonylag, de valóban is számot tevő tiszteletdíj volt.

Azonban Estei *Ferdinánd* főherczeg az ország főhadparancsnoka, 1816. okt. 8. maga is megvizsgálván Arad várát, ismételte 1810. május 17. tett nyilatkozatát, hogy a vár védelmének érdekében a Maros jobbpartján levő házakat 1896 méter távolságban le kell bontani; vagyis a belvárost, Sarkadot, a mostani új telepet s Pernyáva felét követelte áldozatul. Ez ellen a polgárok ismét minden követ megmozgattak, s annyiban sikerrel is, hogy gr. Rhédey 1817. január 15. újabb tanácskozásokat kezdett. A lövés távolának felényire való leszállítását sürgette, úgy, hogy az Alsó-molnár-útczától, Tököli-tértől, Fábíán-, Fürdő-, Perényi- és Kiss-utczától, a Ferencz-tértől és Orczy-útczától keletre eső város, lehet mondani, Arad legszebb része, még mindig megsemmisült volna. Csak 1818. januárjában lehetett remélni, hogy a katonaság nem követel többet 4—500 méternél, hogy tehát helyén maradhat még a g.-kel. székesegyház is (mely a mai lyceum helyén emelkedett) s a város megkapja a rég óhajtott kiváltságokat. Még jobban megerősítette a várost ebben a hitben *Ferdinánd* főherczeg, ki 1818. szept. 10. ismét fölkereste Aradot, hosszasan tanácskozott gr. Rhédeyvel, szívesen fogadta *Klein* Nándor polgármester üdvözlését s másnap a katonai szemle után nemcsak Vásárhelyi János alispán ebédjén, hanem a tiszteletére rendezett táncmulatságon is részt vett. Este ki volt világítva a város, mely most már minden jót remélt. A főherczeg 12.-én tovább folytatta útját Mezőhegyes felé, hol gyakran és szívesen tartózkodott; Rhédey pedig első sorban a kincstárral szemben kívánta rendezni Aradváros ügyeit.

Aradnak ekkor még mindig csak 15000 lakosa volt, s várán, több dohánygyárán, gymnasiumán, román paedagogiáján s azon kívül, hogy a vármegye s egy görög-keleti püspökség székhelye, alig említették egyéb nevezetességét a földleírók. A Templom-útczát csak 1817. júliusában kezdték kövezni, a minoriták temploma előtt levő csúnya pocsolya helyének feltöltéséhez pedig ugyanazon év decemberében fogtak. Hanem az élet már elég városias volt. 1816. elején oly drágaság uralkodott, hogy

¹⁾ Az építésre másfél millió téglát s tizenegyezer napszámot szavaztak meg. —

²⁾ *Tört. Adattár*, I. 164. — ³⁾ A régi Orod, vagyis a mostani Aradnak dolgai. Nagyvárad, 1814. 8r. 76 lap 1 rézmetszettel. (Az eredeti rézlap most az aradi lyceum tulajdona.)

egy tojásért 20 krt, egy borjúnegyedért 9—10, és egy köből búzáért 38 frtot is adtak. Mégis nagyon vígak voltak az 1816—17. évi farsangok. Edelspacher Zsigmond házában 30—50,000 forintot kártyáztak el néhány este s egymást érték a verekedések, pletykák, kihívások. »De mindenik csak próba-duellum volt, szóval, fegyversütés nélkül. Süsd ki, de ne lőjj, hahaha!« — gúnyolódott a naplóíró Nagy László. A fiatalság a megyeházába is bevitte a duhajságot. Rhédey gróf királybízott utálatos scéjának, korcsmába való betyárok, zsványok cselekedetének nevezte az 1816. máj. 13—14. megejtett tisztújítást, mely, Kovács János alispánon kívül, majdnem kivétel nélkül gavallérokat helyezett a vármegye élére. Az igaz, hogy nemsokára éppen ezek a gavallérok, Bittó Albert, Török Márton, Edelspacher Zsigmond, Faschó József, Szőke Sámuel stb. lettek a reformok s a haladás legigazibb hívei.

Ha pl. kártyás volt is *Edelspacher* Zsigmond, hatvan aradmegyei nemes éppen az ő galsai házánál alapította meg 1817. ápril 12. a szegények és éhezők gyámolítására szánt *jötevő társaságot*, melyre a szolgabírák csakhamar 10,000 frtot gyűjtöttek egybe, mit a földesurak megkésztettek. *Török* Klára asszony nemes urakkal és nőkkel műkedvelő előadásokat rendezett a cél előmozdítására, Kovács alispán pedig járásonként bizottságokat szervezett, hogy az inségeseken segítsen. Egyszerre hét kórházat állítottak fel s Aradon 107, Pankotán 63, Tauczon 18, Sebesen 115, Kis-Jenőn 5 beteget láttak el élelemmel és orvossággal. Boros-Jenőn Nagy Lászlóné heteken át maga főzte a Rumford-levest a betegeknek s inségeseknek. *Rósa* József főorvos a »patécsos rothadó hideg« (typhus putridus) gyógyítására ápril 20. azt ajánlotta, hogy a betegeket szűk lakásaikból tiszta, jól szellőztetett kórházakba vigyék, Rumford-levesel, jó borral táplálják s gond legyen reá, hogy fenyőmaggal s »ércsavany«-nyal (gáliczkővel) otthon is tisztítsák szobáik levegőjét. A vármegye s a társadalom megtette a magáét s minden járásban 3 kórházat rendezett be a szenvedők javára¹⁾.

S míg itt az emberszeretet szolgálatában álltak azok a könnyelmű fiatal urak, a *tudományokkal* és *szépművészetekkel* is mind szívesebben foglalkoztak most már. Nagy László egyszerre 13 előfizetőt szerzett a Tudományos Gyűjteményre, 12-t a törvények gyűjteményére. A jó glogováczi dohányt füstölgetve, eredetiben és fordításban olvasták a klaszikusokat. Nagy László Tibullusának kinyomatására 400 forintot adott Salbek Jakab aradi szolgabíró, kit báró Bánffy Polixénával való lakodalma napján, annyi mással együtt, 1819-ben meg is verselt a derék esküdt; a mit azért érdemes följegyezni, mert verse, tudtommal, az aradi nyomdái-

¹⁾ Nagy naplója. *Magyar Kurir*, 1817. 49. és *Hazai Tud.* 47. sz. *Rósa*, Némely orvosi útmutatások a ragadó és mostan uralkodó nyavalyák elmellőzésére. Kézirat, gyűjteményben.

nak első terméke¹⁾. Csernovics János, Tököli Péter és Sebő, Kovács János, Atzél István, Almásy Pál, Arsits Sebő, Vásárhelyi János irodalompartolása már reményt adhatott *Micheck* Antalnak, hogy megélhet sajtójával Aradon s hogy az aradiak nem szaladoznak nyomtatni valójukkal Klapkához Temesvárra, Tichyhez Váradra, Trattnerhez Pestre.

Sőt a magyar »komédia« is megjelent már Aradon. Nem említve egy 1813. évi szárnypróbálgatást, 1818. június 16.-án *Kilényi* és *Láng* 21 tagú társulata Mátyás király választását adta; sőt színre került Shakespeare Hamletje, Dugonics Batori Máriája s egy aradi író szomorújátéka is: »Az öthalmi tor Orodon«, Nagy Lászlótól. Kimentek a színészek szüretre Magyarádra, megyegyűlésre Gyorokra s azután néhány hétre ismét Aradra, hol építette is már a színházat Hirschl Jakab; de nem nekik, hanem a német színészeknek, kik már régebben otthon voltak Aradon. Máskülönbén haladt a magyarság ügye. *Mihájlovics* Lázár volt az első, ki 1822-ben »az édes hazai nyelven« kezdte folytatni pöreit s mikor 1831-ben aradi jegyző lett, magyarul vezette a jegyzőkönyveket, mit azután 1834. szept. 6.-án egyenesen el is rendelt Orczy királyi biztos. Ezeket fölbuzdúlva, 1833. a minoriták aradi gymnasiumában már nemcsak latinul, hanem magyarul is feleltették a tanulókat²⁾. Arad tehát magyarosodni kezdett.

A város rendezésére is sort kerítettek most már. *Reiner* József mérnök fölfogása szerint Arad forgalmának középpontja a mai Béla-téren levő simándi híd. Ehhez képest ügyekezett rendezni a várost, első sorban Pernyávat és Kis-Buzsákot (a mai Ferencztér és Orczy-utcza környékét a belenyíló utcákkal együtt.) Az ő tervei szerint épült ki a Poltura, valamint a Pécskai- és Radnai-út, a közlekedésnek ez a két fontos vonala. A sörház mellett (a vásártéren, melyet be akart építeni) külön cseh városrészt tervezett, a mi azonban nem valósult meg, míg főbb eszméit általában véve igazolta az idő. Mindjobban eltűntek most már a tócsák, melyekben azelőtt lovakat úsztattak; meseszamba ment, hogy a kapualjából lövöldözhetek vadruczákra s eltűntek azok a szemétdombok, a miket még a Hármaskis Tükör is megverselt. A város közigazgatása, mely most már 28 tagból állt³⁾, valóban dícséretes buzgalommal törekedett segíteni a bajokon. Ez pedig annál nagyobb feladat volt, mert a fölszabadtítás válságösszegének előteremtése nagyban terhelte a várost.

¹⁾ *Lakatos* szerint (III. 122.) Tichy Aradon már 1808. nyomtatott volna valamit; ez kétségkívül tévedés, mert Tichy váradi nyomdász volt, a mi különben nem akadályozhatta meg, hogy az író kedvéért Aradot nyomasson Várad helyett. Ilyesmire akárhány példa van. — ²⁾ *Aradváros jk.* 1838., 203. sz. — *Jelenkor*, 1833., 538. l. — ³⁾ Egy polgármester, egy városbíró, 6 valódi s 6 tiszt. tanácsos, egy rendes, egy al- és 2 tiszt. jegyző, 1—1 levéltárnok, pénztárnok, számvévő, kamarás, árvák atyja, néptribun, mezei bíró és 2 csendőrbíró. A választások mindig a kamarai praefectus elnöklete alatt s a járási főszolgabíró és esküdt jelenlétében történtek.

Ösmeretes, hogy a város ennek a fejében már 1804-ben letett 158,875 frtot; mikor azután a kir. kincstár 1826. febr. 9. a király határozata értelmében csakugyan Aradnak adományozta a város és Kis-Buzsák pusztá minden uradalmi javadalmát, (kivéve Csála-szigetét, a Mura-tavát s a Maroshíd vámját), a város, melylyel ezt Markovics József jószágigazgató márcz. 6. a tanácsülésben személyesen tudatta, május 11. tényleg nemcsak azon összeget szállította be az aradi kir. sőhívatalhoz, hanem biztosította a végleg 336,092 frt 40 krban megállapított váltságösszegeből hátrálékban maradt 177,216 frt 42³/₅ krt. is. Erre a m. udv. kamara okt. 18. meghagyta Markovics József aradi jószágigazgatónak, hogy nov. elsején átadja Arad városának az összes javadalmakat¹⁾. A Schürmer Tamás polgármester elnöklete alatt álló bizottság²⁾ Markovicstól nov. 1. és 2.-án csakugyan átvette a javadalmakat s megállapította a város határait, megigazította határdombjait³⁾.

Szükséges volt azonban a város vagyonmérlegének elkészítése is, mit az 1827. júl. 14. közölt minta szerint nov. 30.-ig be is mutatott a város Orczának; továbbá szükséges volt egy általános úrbéri könyv szerkesztése, mit 1828. okt. 2. rendelt el a kormány. Pikuley Lajos mérnök valóban még azon évben elkészült Aradváros szabályozásának tervével, mely sokban különbözött a Reinerétől. Az volt a célja, hogy a mai Szabadság-terét tegye a város középpontjává s hogy a város utczái s a vidék közlekedő vonalai itt találkozzanak. Terve szerint szabályozták azután a mostani Kossuth-, Wesselényi- és a Kórház-utcát, Gájt, a Kremenistyét s Polturát. Arra, hogy Aradot valaha Új-Araddal egyesíthetik, hogy tehát a rendezésnél ezt az eshetőséget is tekintetbe kell venni, épp oly kevésbé gondolt, mint a többi szakember és városatyá⁴⁾. A fölvételek alapján kitűnt, hogy Arad határa 18,268⁹⁵²/₁₆₀₀ holdat tesz ki, melyből

¹⁾ *M. kir. udv. kamara*, 3976. és 32,122. sz. — ²⁾ Petrovics Balázs helyettes bíró, Szekulics György kapitány, Misics Antal és Szikra András Károly tanácsosok, Mihájlovics Lázár főjegyző, Orlovics József szószóló, Aninger Nándor, Nann Emánuel és Teneczky Demeter választott polgárok. — ³⁾ Az átadásról szóló okírat a városi levéltárban. A városé lett most már a sőrház, melyet akkor Mayerfy bérelt, az országos vásártéren levő korcsma, a téglaverő hely kementéje s 12 holdnyi telkei és az aradi vár régi uradalmi sőrháza, melyet ekkor korcsmának és mézszárszéknek használtak; ellenben a katonaság tudni sem akart arról, hogy a városnak adja át azokat az üres telkeket, melyekért idáig a kincstárnak holdanként 30 krt. fizetett. Megkapta Arad azt a 8 holdnyi füzeset, mely a sőházon felül a Maros jobb partján feküdt s a 110 telekre felosztott kis-buzsáki pusztát a korcsmával együtt. A patronatus alatt álló épületek és telkek szintén tulajdonába mentek át. Így a g.-kath. templom és pap- s kántorlak. A sóraktár, s a sótisztaság lakásai több gazdasági épülettel nem tartozván a kir. udv. kincstárhoz, eddigi viszonyukban maradtak, de ki volt kötve, hogy a nagyobb sóraktár mellett levő 3256 □-ölnyi s a kisebb sóraktár mellett a Marostól, illetőleg ennek homokkal feltöltött ágától a Főútczáig terjedő telken tűzifát stb. lerakni vagy kunyhót építeni tilos. Végre átadta a kincstár a megfelelő okíratokat is. — ⁴⁾ *Szondy Béla*, Arad általános szabályozási tervei. Alföld, 1894., 140. sz.

2396¹²¹⁰/₁₆₀₀ hold esik a belső telkekre; s hogy a lakosok száma, Gájjal együtt, meghaladja a 20,000-et¹⁾. A szabad királyi városi rang megadása azonban éveken át késett ezután is, pedig a polgárok csakugyan őszintén törekedtek a városias színezet megadására. Így 1830-ban az országban a legelsőként alakítottak *kaszinót* s 1831-ben polgári *jótevő-egyesületet* elaggott szegény aradi polgárok számára szánt menedékház építése végett; továbbá *lövészegyesületet*; ugyanakkor rendezték a kiserdőt *népligetté* s a magyart tették *jegyzőkönyveik* nyelvévé; 1832. nyitották meg az első rendes *zsidóiskolát*, 1833. kezdték építeni a *kórházat* és ugyanakkor, nov. 10.-én elhatározván az *utcák világítását*, Heim Domokos polgármester a maga házára azonnal fölsegezette az első lámpát. A felszabadítás ügyében *Mihájloviics* Lázár ismételve járt követségben; így 1829. Budán, 1830. és 1833. pedig Bécsben, az *utóbbi* évben *Heimmel* együtt. A küldöttséget a király 1833. decz. 21. fogadta s minden jóval bízta. Decz. 31. már kezei közt volt a bizottság munkálata, melyről kedvező jelentést adott úgy az államtanács, mint a titkos iroda. 1834. január 11. a város megtiltotta a hazajövetelt követeinek, míg az ügy el nem dől; s mikor ezek márczius végével tovább már nem akartak várni, kijelentette a tanács, hogy itthon »komor szívvel« fogadnák őket. Ápril 16. a követek értesíthették a várost, hogy márcz. 28.-án a király csakugyan *a szabad királyi városok sorába emelte Aradot*, mire ők maguk is hazaindultak. Pozsonyban tisztelegtek báró *Orczy* Lőrincz aradi főispánnál, ki kijelentette, hogy azonnal leutazik, a mint kezei közt lesz a diploma. A követek június 11. már otthon voltak, de még mindig csak azzal bízathatták a türelmetlen várost, hogy most másolják a felszabadító-levelet, mely ápril 12.-ről van keltezeve²⁾).

Orczy újabb sürgetésére a király június 24.-én a helytartótanács útján tudatta végső elhatározását³⁾. Válságösszegül elfogadta a felajánlott 336,092 frt 40 krt. Meghagyta, hogy a hátralék lefizetésénél jobban megrójják a közvetlenül a piacon és a piac körül birtokos polgárokat s így tovább 6 fizetési osztályt alapított meg. A fölmérés, térképhitelesítés költségeit a város viseli. Az 1823. aug. 13. rendelet értelmében a város területén összeírt nemesek közül azok, kiknek 816 frtot érő tőkéjük van, a község terheiben a többi polgárral egyenlően részesüljenek. A lövés távolába eső házak tulajdonosai a lebontásig szabadon élvezzék jogaikat, azontúl pedig ingyen nyerjenek megfelelő telkeket. A zsidók szintén viseljék a közterheket. A megváltás összegéhez minden I. osztálybeli négyszögölenként 3 frt 50 dénárral járúljon; a II. oszt. 1 frt 25 d., a III. 80, a IV. 20, az V. 5, a VI. 2 dénárral. A szőlőkre, allodiumokra, vízi- és szárazmalomokra külön kulcsot állapított meg a király, s meghatározta azt a módot,

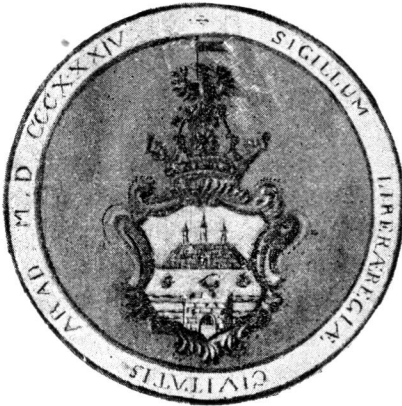
¹⁾ *Fábián* kézirata, 7. és 11. — ²⁾ *Aradváros* jegyzőkönyveiből. — ³⁾ *HTT*, 18,638. sz.

mely szerint be kell hajtani és kezelni a váltságösszeget. E végből Orczy mellé *Bernolák* József m. udv. kamarai számvevő-tiszt elnöklete alatt külön hivatalt rendelt¹⁾. A kegyúri jogokra nézve adott tájékoztatásban különösen fontos, hogy rendes plébánia felállítására útasította a várost. A kir. censust Aradon 600 frtban, a nádori porták számát pedig 8-ban állapította meg. A polgármester, bíró, kapitány, tanácsosok, jegyzői, pénztári és ügyészi hivatal, ellenőr, szószóló, alkamarás kiadó és iroda-személyzet számára külön útasítást adott s általában nagy részletekkel rendelkezett a közigazgatás és ügyvitel szabályozásáról. A külső vagy választott tanács tagjainak számát 60-ban, a belsőt — a polgármestert és bírót is odaértve — 10-ben állapította meg s a polgármestert, mint elsőt, tette a tanács elnökévé. — A polgármester, bíró és főjegyző évi fizetését egyenként 350, a kapitányét 280 s a tanácsosokét egyenként 200 frtra szabta; a főügyész, aljegyző 250, az adószedő, exactor és kamarás 300, a két ellenőr s főorvos 200, az alügyész, szállásmester s az élelmi cikkek és a kövezett utcák felügyelője 150, a sebész 100 és két bába fejenként 50 frt fizetést nyert. Szabályozta a városi tanítók fizetését is. A középületeket adó- és tehermenteseknek nyilvánította.

Maga a Bécsben ápril 12.-én kelt *szabadalom-levél* előrebocsátotta a királynak a szabad királyi városok alapítására való hajlandóságát s azokat az érdemeket, melyeket Arad városa a múltban, kivált pedig a francia háborúban s a közoktatás ügye körül szerzett. Kiemelte, hogy középületei már is Magyarország díszesebb városai közé emelik; ott találkoznak azok az ország- és kereskedelmi utak, melyek Erdély, Oláhország és a Bánság (!) felé vezetnek. Természetes fekvésénél fogva be- és kivitellel egyaránt alkalmas. Mentül jobban népesedik ez a város, annál hasznosabb lehet egy esetleges török-háborúban. Ezeknél fogva a király 336,096 frt 40 kr. váltságösszeg fejében »kedvelt Magyarországa szabad királyi városává emelni, alkotni és megtenni, úgyszintén nevezett Magyarországa többi szabad királyi városa és saját királyi kincsei számába, összességébe és sorába idomítani, fölvenni és igtatni, — s neki »*Szabad királyi Arad városa*« nevét és címét örökre megadni és engedélyezni határozta.« Mint ilyenek, ülés- és szavazatjogot adott az országgyűlésre királyi meghívó levelet kapjon s hogy a szent korona kincsének tekintsék, mely a törvényesen megkoronázott királyon kívül más földesurat ne ösmerjen s attól soha el ne választhassák, el ne idegeníthessék. A város tanácsa és polgárai együttvéve nemesi jogokat gyakoroljanak, az egyes polgárok azonban harminczadot fizessenek. A polgári telkek és javadalmak után kivetett adókat mindenki egyenlően viselje, kivéve a kiváltságolt curialis

¹⁾ Ebbe Orczy Hász Mátyást nevezte ki beszédőnek és Fruscha Györgyöt ellenőrnek.

nemeseket, a kincstár, megye, katonaság, vár, sóhivatal, g.-kel. püspök, a lelkészkedő szerzetesek és iskolák, alapítványok számára szánt telkeket. A földesúri összes jogokat 336,092 frt 40 krért megváltván a város, 158,875 frt 57³/₅ krt már tényleg befizetett, a hátralékot pedig 5⁰/₀-os kamat mellett öt év alatt tartozik lefizetni, ide nem számítva az egyelőre 600 frtban megszabott királyi díjat. A város polgármestert, bírót, 8 tanácsost (köztük egy városkapitányt) az országos tisztújítási szabály szerint valláskülönbőség nélkül fog választani. A 60 polgárból álló választott közönség elnöke a szószóló legyen, kiket a tisztviselőkkel együtt szabadon választ, a király jóváhagyása nélkül azonban el nem mozdíthat a polgárság. A jegyzőket, igdatókat és iroda-tiszteket a tanács fogja kinevezni. A főbb tisztviselőket három évenként előlegesen adott engedély s rendszeren királyi bízatos jelenlétében a király születésnapján, febr. 12.-én hárm

Arad sz. kir. város címere.

jelölés alapján szavazattöbbséggel kell választani. A város pallosjogot és bünyítő hatóságot gyakorol. Mint kegyúr, róm. és görög-kath. lelkészt, az illető hitfelekezetek polgárainak meghallgatásával, a város nevében a tanács ajánl. A katonaság, a várat és bizonyos katonai telkeket kivéve, Arad polgárai fölött semmiféle hatóságot nem gyakorolhat, háborúban azonban a polgárság gyámolítani köteles a katonaságot. A város maga gondoskodik belső biztonságának fenntartásáról s azért a kapitány vezetése alatt kellő számban őröket és fegyveres szolgálakat tartson. A polgári és katonai közterheket ezen város lakói más városok példájára viselik. A fuvarozás alól föl vannak mentve, háború esetében azonban tartoznak vele s kötelesek a sóval, vagy más kincstári vagyonnal terhelt hajókat is felvontatni Aradtól Glogováczig, de sohasem ingyen. Az örökségeket a város területén a város ügyésze tartja nyilván; a kincstárra szállt telkeket azonban a király polgárjoggal adományozza. A város tovább is tarthat hetipiaczot s évenként három országos vásárt, melynek jövedelmei a várost illetik; az árszabás azonban továbbra is Aradvármegye joga. Hidak, utak és útczák csináltatása és fenntartása a város kötelessége lévén, ennek fejében, a kiváltságosokat kivéve, minden behozott akó bor után 1 és minden akó pálinka után 3 pengő krajczárt szedhet. Az ingatlanok a polgárjog megszerzése nélkül egy éven túl nem maradhatnak holt (egyházi, idegen, külföldi) kezeken; az ilyen birtokokat a város egy év múlva kisajátíthatja. A város helyhatóságába nem avatkozhatnak sem a katonai, sem a kincstári, sem a megyei

hatóság. Egyik aradi polgárt a másiknak cselekedetéért letartóztatni, károsítani nem szabad. Ebben s az útzó polgárok jogainak és a számadások megvizsgálásának tekintetében a többi szabad kir. város módjára kell eljárni. Üzletet s más haszonra szánt vállalkozást csak a tanács engedélyével lehet kezdeni. A város régi czímerét bővítve adta ki a király s megengedte, hogy vörös pecsétviaszszal éljen¹⁾. Hűtlenség vagy hálatlanság az adott szabadalmak elvesztését vonná maga után. A 22. és utolsó pontban inti tehát a király Arad polgárait, hogy most nyujtott kitűnő jótékonyága mellett nem-mindennapi kegyelmét és hajlandóságát úgy saját felséges személyétől, mint örökösaitől s utódaitól, Magyarország törvényes királyaitól, minden hittel, állhatatossággal és hűséggel mindenkor kiérdemelni iparkodjanak és tartozzanak²⁾.

A szabadalom-level ünnepies kihirdetése végett b. *Orczy* Lőrincz kir. biztos aug. 17. hatlovas hintón, fényes bandérium kíséretében érkezett a városba. A zsinagógánál Chorin Áron főrabbi, a városházánál Heim polgármester magyar beszéddel, a zenede a Gott erhaltéval, a polgárőrség pedig háromszoros díszlövéssel, s este a nép a város kivilágításával fogadta. Harmadnap, 19.-én azonban nagyon zavarta a lelkesedést Aradvármegye határozata³⁾. Kimondotta ugyanis a vármegye, hogy »a rendkívüli és törvénytelen módon eszközölni kívánt városi felszabadulást valamint a megye el nem ismerheti, úgy azért a várost eddig iránta gyakorolt törvényhatósága alól semmiképen ki sem bocsátja.« A kir. biztos, egyúttal Arad főispánja, kijelentette a nyilatkozatot átadó küldöttségnek, hogy számított ugyan tiltakozásra, de sohasem tette volna föl a karokról és rendekről, hogy egyszerűen ellene szegüljenek a király parancsának, mit helybenhagyni semmiesetre sem lehet.

Harangzúgás és a zenekarok riadója ébresztette föl a várost augusztus 21.-én, a beigtatás napján. A kir. biztos reggel 9-kor kezében a föl-szabadító oklevéllel ment a minoriták templomába, mise végeztével pedig egyházi körmenetben, a polgárseregtől és sok ezer embertől kísérvé a városháza előtt felállított díszes sátorba. Ott a Ferencz király szobrával ékesített trón karosszékébe ülve, Budaváros küldöttségének vezetőjével olvastatta föl Aradváros szabadalomlevelét, melyet magyarul is tolmácsol-

¹⁾ A czímer leírása a 21. pontban, rajza — az eredetiről vett fénykép nyomán — e könyv 520. lapján. A két ezüst sáv a Maros-folyót és a Póva-tavát (kétségtküvül a régi Tófáját), a pánczélos kar a tatárok és törökök kiűzetését ábrázolja. A czímer maga fölöslegessé teszi a leírás ismétlését. — ²⁾ A király nagyobb titkos függő pecsétjével ellátott és díszesen kiállított oklevelet, melyet Reviczky Ádám gróf udv. kancellár ellenjegyzett, mint »városi kincs-et, Orczynek 1834. szept. 6. tett intézkedése óta Aradváros levéltárában külön ládában őrzik, s 3 kulcsa a polgármesterre, bíróra és a szószólóra volt bízva. Egész terjedelmében fölvevtek azt a város 1834. decz. 5.-i jegyzőkönyvébe is. Magyarra fordítva kiadta az *Alföld*, 1874. 233—235. száma és *Lakatos*, II. 241—251. l. Itt tehát csak röviden adtam tartalmát. — ³⁾ *Aradm. jk.* 1834., 1280. sz.

tatott a népnek. Azután fölemelkedett helyéről s I. Ferencz, Magyarország koronás királya nevében, kinek személyét képviselte, Arad mezővárosát a megírt föltételek mellett szabad királyi várossá nyilvánította és az oklevélben legkegyelmesebben foglaltak értelmében a szabad királyi városi jogokkal örök időre fölruházta. Kitörő örömjaj, a polgári hadak sortüze, taraczködörgés és harangzúgás fogadta a fölszabadításnak ezt a kinyilvánítását, mire a polgári hadak, lovas bandériumok és czéhek hűséget esküdtek a király s a haza iránt. A kir. bízott elvonúlt. Népünnepségek és közlakomák víg zaja töltötte be a várost, melyet este fényesen kivilágítottak¹⁾.

Orczy Lőrincz báró.

A helytartótanács sietett értesíteni a vármegyét²⁾, hogy Orczy valóban a szab. kir. városok közé igttatta a várost. Tudatta vele az ennek

¹⁾ Ez ünnepségek bő leírása a minoriták naplójában *Lakatosnál*, II. 26—38. Hazai és Külföldi *Tudóstársok*, 1834. II. 139. — *J. W.* Arads Feierlichkeit vom 17. bis 28. August 1834. Aradnak sz. kir. várossá való emeltetése, Aradi Hirlap, 1884., 193—4. sz. Az ünnep emlékére érmet is verettek, a város czímere körül ezzel a felíráttal: * NOVA AERAE LIBERTATE REGIAE CIVITATIS ARADIENSIS DIE 21. AVG. 1834. PER FRANCISCVM PRIMVM AVSTRIAE IMPERATOREM ET REGEM HVNGARIAE. A tulsó lapon: * EX GRATITVDINE CIVIVM ARADIENSIVM PRO MEMORIA és, babérkoszorú közt hat sorban: COMISSARIO | REGIO | BARONI | LAVRENTIO | ORCZY | SACRATVM. Az ízléstelen mű vésoje nincs megnevezve. (*Archaeol. Ért.* 1880., 89. l.) — ²⁾ *HTT.* 1834. aug. 26.-án 24,689. sz.

következtében szükségessé vált intézkedéseket; így, hogy az Aradvárosába ezentúl szálló katonaság terheit arányosan kell megosztani a vármegye s város közt; a megyei fuvarosoknak többé nem tartozik ingyen legelőt adni Arad, melynek portái számát 8-ban állapították meg; a hadiadónak október utolsó napjáig reá eső részét a város még a megyei pénztárba fizeti le, egyúttal azonban azonnal leszámol vele, vagyis lefizeti a sz. kir. várossá emeltetéséig talán esedékes részletet; a mint azonban ez megtörtént, a vármegye hiteles bizonyáglevelet adjon az összes tartozások elintézéséről.

Mielőtt e rendelet nyilvánosságra kerülhetett volna, Arad szab. kir. város aug. 25.-én megkezdte a tisztújítást a kir. biztos elnöklete alatt azzal, hogy díszpolgárokká tette *Salbek* Jakabot, *Edelspacher* Zsigmondot és *Tököli* Sebőt. — A 30 tagú kijelölő-bizottság javaslata alapján azután megválasztotta a 60 tagból álló külső-tanácsot, másnap pedig a tanácsosokat, kapitányt, népszószólót, jegyzőket és ügyészeket. A választásokat — 27.-én g.-kel. ünnep lévén — 28.-án azzal folytatták, hogy polgármesterré választották *Heim* Domokost és főbíróvá *Mihájlovics* Lázárt, kik ugyanezen állásban már azelőtt is sokat buzgólkodtak a fölszabadítás érdekében. Erre az egész tanács *Te Deumra* ment a minoritákhoz, honnan visszatérve, a még hátralevő 31 állást is betöltötték. A polgárok hármassortúzzal és taraczkiszóval fogadták a hatóság megalakításának híret s a nagy tömeg éljenezve, vívatózva kísérte *Orczyt* lakására, a megyeházára.

Heim Domokos, mint az új sz. kir. város tisztikarának feje, aug. 30. üdvözlő beszéddel nyitotta meg a most szervezett tanácsot, tisztviselő-társaival együtt letette az esküt a kir. biztos kezébe és szeptember elsején megkezdte hivatalos működését. Szeptember 15.-én tartott közgyűlésökben ismételve tiltakoztak az ellen Aradvármegye karai és rendei).

Kijelentették, hogy nemcsak mindig óhajtották Aradnak a sz. kir. városok sorába törvényes úton-módokon való igtatását, de tettel is előmozdították ennek az ügyét. A fölszabadítás azonban elfogadhatatlan alakban történt. Teljes erőben van ugyanis az 1687 : XVII. t.-cz., mely világosan kimondja, hogy a városokat csak törvényes eljárással, illetőleg az országgyűlés közbejöttével lehet kivenni a vármegyék hatósága alól. A mit azonban Araddal most tett a kormány, az a törvénynek figyelmen kívül való hagyása s éppen együtt lévén az országgyűlés, csak annál szomorúbb példája a törvény megszegésének. Addig azonban, míg az úri és megyei hatóság alól ki nem menekedik, még a törvény sem emelhetne volna külön hatósággá Aradot. S ime, nemcsak ezt tette a kormány, hanem a mellett akkép rendezi Arad portáinak ügyét, hogy azzal csak a megye többi adózójának terheit szaporítja. Azonkívül oly sebbel-lobbal végeztette

¹⁾ *Aradm. jk.* 1834. 1369—1372. sz. *M. S.*, Aradmegye Aradváros ellen. *Aradi Hírlap*, 1884., 221. sz. A felíratot közli *Lakatos*, II. 255—9.

a beigtatást, hogy a megye háztartásában okvetlenül bizonyos zavaroknak kellett előállaniok. Azzal pedig, hogy kir. biztossá éppen a főispánt nevezte ki, a kormány összeütközésbe hozta őt a megyével, melynek most legigazságosabb kívánatait sem teljesítheti.

Ennyi törvény- és rendellenesség után mindaddig, míg e tárgyban külön törvényczikk nem intézkedik, a vármegye el nem ösmeri, hogy Arad városa törvényhatósági jogokat gyakorolhasson s hogy az országgyűlésre követet küldhessen. A mint tehát sz. kir. városnak nem tarthatja, úgy a megyei törvényhatóság alól sem bocsáthatja ki. Erőszakra mindazonáltal nem óhajt erőszakkal felelni. Törvényhatósági jogánál fogva azonban elhatározza, hogy a jövő évi adót kiveti reá, a katonatartást és rovatos összeírást érvényben tartja, s az utazókat megillető előfogatokat továbbra is követelni fogja Arad városától Egyúttal fölír a királyhoz, a törvényesítés idejéig hagyja meg Arad városát a megyei törvényhatóság alatt. A helytartótanácsnál fájalmát tolmácsolja, hogy a fölszabadítás iránt előre nem írván a megyének, vele csak a megtörtént jogtalanságot tudatta s hogy ekként nemcsak nem pártolta, mint kötelessége lett volna, hanem ellenkezőleg a legkellemetlenebb helyzetbe és zavarba is hozta a vármegyét. Nyíltan tudatják tehát vele, hogy törvény ellen nem tehetvén a megye, törvényhatóságuk alól ki nem bocsátják a várost, aug. 26.-i rendeletét pedig végre nem hajtják.

Tekintettel a kormány intézkedésének *elvi* jelentőségére, a vármegye gyorsfutárokat küldött követeihez, meghagyván nekik, hogy a megyét, a törvényt pedig még inkább sértő eljárást azonnal az országos rendek elé terjeszszék s gondoskodjanak a sérelem orvoslásáról. A többi vármegyét is megkérte, adjanak követeiknek hasonló útasítást s hogy Arad városát, mely még most is megyei hatóság alatt áll, ne tekintsék sz. kir. városnak¹⁾.

Aradvármegyének erős hangú körirata nem tévesztette el hatását a törvényhatóságokra, melyek nagy része követeit valóban annak szellemében útasította. Maga az országgyűlés az 1835. július 5. tartott 320. ülésben foglalkozott ez ügygyel s helybenhagyta az ország sérelmeinek és

¹⁾ »Minél jobban ragaszkodunk édes hazánk törvényeihez — szólta körlevelökben a rendek, — legszentebb kötelességünknek ismervén azoknak, mint minden alkotmány legbiztosabb erősségének megtartását; minél hívebben teljesítjük eme fő kötelességünket, mint hazánk s koronás fejedelmünk iránti hívségünk nyilvános tanúbizonyságát, — annál mélyebb, ki nem fejezhető közfájdalommal kénytelenítettünk tapasztalni, hogy ő felsége, legkegyelmesebb királyunk, megyénkben s törvényhatóságunkban kebelezett kir. kamarai Arad mezővárosunkat, kiváltságos levél alakja mellett, országgyűlési törvényesítés útján kívül a szabad kir. városok sorába emelvén, annak ünnepélyes beigtatása kiküldött királyi biztos által végbevitetni s eképen törvényhatóságunk egészéből kiszakíttatni rendeltetett; mi pedig mindezekről szokatlan módon, hatóságunk s köztekintetünk teljes elmellőzésével, az igtatást teljesítő kir. biztosnak bemutatott ellenmondó nyilatkozatunk megvetésével a nm. m. kir. helytartótanács útján csak a beigtatás végbevitelét után, egyedül tudomány és mihez tartás végett tudósítottunk.«

kívánatainak összeszedésére kiküldött orsz. bizottság jelentését. A közönséges sérelmek közé igttatta Aradvármegyének az iránt való tiltakozását, hogy a király Arad városát a sz. kir. városok sorába emelte. Pedig e közben 1835. ápril 12.-én már az új király, V. Ferdinánd is megerősítette Aradváros kiváltságait²⁾.

Hiában forgatjuk a Corpus Jurist; nem találunk benne törvényt, mely Aradot a szabad királyi városok közé igttatná. A város pedig, mely már 1834. szeptember 19. díszpolgárrá választotta *Orczy Lőrincz* bárót, kinek annyi része volt fölszabadításában, 1836-ban díszpolgárrá tette a vármegye előkelői közül *Bánhidy Antal* első s *Aizél Sándor* másodalispánt, valamint *Vásárhelyi János* kir. tanácsost, *Török Gábor* főbíró s országgyűlési követet és *Faschó József*, *Hofbauer Ferencz*, *Lázár Lázár* és *Somogyi István* táblabírákat²⁾ Magával a megyével azonban tovább torzsalkodott s az előfogatok ügyében csak 1839-ben lépett vele egyezsége³⁾. Tíz esztendő múlva nem a törvénybe, hanem a nemzet szívébe volt már beírva, hogy Arad megérdemelte fölszabadíttatását s a nemzet háláját.

1) *Aradváros jk.* 1835., 710. sz. — 2) *U.-o.* 1836., 36. sz. — 3) *U.-o.* 1835. 13—15., 41., 68—9., 1836. 1747., 1837. 2129., 2141. és 1839. 2577—8. sz.